ABDULLA QODIRIY IJODINING ADABIY TANQIDCHILIKDAGI TALQINLARI

Nematova Madina Zohidjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Qodiriy ijodiga adabiy tanqidchilik munosabatining shakllanishi va tarixiy o‘zgarishi tahlil qilinadi. “O‘tkan kunlar” romani atrofidagi dastlabki bahslar, 1920–30-yillardagi mafkuraviy yondashuvlar, Oybek, Sotti Husayn, Matyoqub Qo‘shjonov, Umarali Normatov va Bahodir Karim tadqiqotlaridagi qarashlar qiyosiy yoritiladi. Shuningdek, mustaqillik davrida Qodiriy merosini badiiy-estetik mezonlar asosida qayta baholash jarayoni va adib ijodining bugungi adabiy ta’limdagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, adabiy tanqid, qodiriyshunoslik, O‘tkan kunlar, Sotti Husayn, Oybek, badiiy talqin, milliy roman, realizm.

Annotation: The article analyzes the formation and historical transformation of literary criticism concerning Abdulla Qodiriy’s works. It examines the early debates around the novel O‘tkan kunlar, ideological approaches of the 1920s–1930s, and the views of Sotti Husayn, Oybek, Matyoqub Qo‘shjonov, Umarali Normatov and Bahodir Karim. Particular attention is paid to the reassessment of Qodiriy’s legacy according to aesthetic criteria during the independence period and to the significance of his works in contemporary literary education.

Keywords: Abdulla Qodiriy, literary criticism, Qodiriy studies, O‘tkan kunlar, Sotti Husayn, Oybek, literary interpretation, national novel, realism.

Аннотация: В статье анализируются становление и историческая эволюция литературно-критического отношения к творчеству Абдуллы Кадыри. Рассматриваются ранние споры вокруг романа «Минувшие дни», идеологические подходы 1920–1930-х годов, а также взгляды Сотти Хусайна, Айбека, Матякуба Кушжанова, Умарали Норматова и Баходира Карима. Особое внимание уделяется переоценке наследия писателя на основе художественно-эстетических критериев в годы независимости и его значению для современного литературного образования.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, литературная критика, кадыроведение, «Минувшие дни», Сотти Хусайн, Айбек, художественная интерпретация, национальный роман, реализм.

KIRISH

Abdulla Qodiriy ijodi o‘zbek adabiyoti tarixida nafaqat yangi roman janrining shakllanishi, balki adabiy tanqid tafakkurining sinovdan o‘tishi bilan ham alohida ahamiyatga ega. “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari yaratilgan davrdan boshlab adib asarlari atrofida turli fikrlar, bahslar va qarama-qarshi talqinlar yuzaga kelgan. Bu munosabatlarda ba’zan badiiy-estetik mezonlar, ba’zan esa davr mafkurasi ustun kelganini ko‘rish mumkin. Shu sababli Qodiriy ijodiga bildirilgan tanqidiy fikrlarni o‘rganish faqat bir adibning ijodiy taqdirini emas, balki XX asr o‘zbek adabiy tanqidchiligining murakkab yo‘lini ham anglashga yordam beradi. Bugungi kunda adib merosiga davlat miqyosida e’tibor qaratilib, uning nomidagi ijod maktabi va muzey faoliyat yuritayotgani ham bu merosning ma’naviy ahamiyatini ko‘rsatadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev Abdulla Qodiriy ijod maktabida “millatparvar, o‘zligini anglagan avlod” kamol topishiga ishonch bildirgan edi [1. 4]. Bu fikr Qodiriy asarlarini yosh avlodning milliy tafakkuri va adabiy didini shakllantirishda o‘rganish zarurligini yanada kuchaytiradi.

ASOSIY QISM

Qodiriy ijodiga dastlabki tanqidiy munosabat, tabiiyki, “O‘tkan kunlar” romanining adabiy hayotga kirib kelishi bilan bog‘liq. Roman o‘zbek nasrida yangi hodisa bo‘lgani uchun unga bir xil munosabat bo‘lishi mumkin emas edi. 1920-yillar oxirida Sotti Husayn roman haqida turkum maqolalar yozib, keyinchalik ularni alohida tadqiqot shakliga keltirdi. U Qodiriyning til mahorati va asarning o‘qishli ekanini inkor etmagan bo‘lsa-da, roman g‘oyasini davrning sinfiy-siyosiy talablariga mos kelmagan deb baholadi. “O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi” darsligida Sotti Husaynning Qodiriy haqidagi qarashlarida o‘sha davr tanqidchiligiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan RAPPga xos xatolar yaqqol namoyon bo‘lgani qayd etiladi [2. 105–106]. Demak, dastlabki tanqidlarning muhim qismi asarning badiiy tuzilishi, obrazlar tizimi yoki poetikasidan ko‘ra uning “sinfiy pozitsiyasi”ni aniqlashga yo‘naltirilgan edi.

Mazkur holatni M. Sheverdin kabi tanqidchilarning munosabatida ham ko‘rish mumkin. Bahodir Karim bunday qarashlarni tahlil qilar ekan, ayrim munaqqidlar “O‘tkan kunlar”ning badiiy kuchini sezib turgan holda ham uni mavjud siyosiy mezonlarga moslashtirishga uringanini ko‘rsatadi. Matyoqub Qo‘shjonov ham keyinchalik bu davr tanqidining asosiy maqsadi birinchi o‘zbek romaniga mafkuraviy baho berish va uni siyosiy qarashlar bilan bog‘lash bo‘lganini ta’kidlagan [3. 19]. Aslida esa Qodiriy uchun tarixga murojaat qilish eskilikni ideallashtirish emas, xalqning yaqin o‘tmishidagi fojialardan saboq chiqarish vositasi edi. Shuning uchun yozuvchi o‘z romaniga nisbatan bildirilgan tanqidlarga javob berar ekan, adabiy baho dalil, asar matni va san’at qonuniyatlariga tayanishi lozimligini talab qilgan. Bu holat Qodiriyning nafaqat yirik yozuvchi, balki adabiy tanqid mohiyatini yaxshi anglagan ijodkor bo‘lganini ham ko‘rsatadi.

Qodiriy ijodini o‘rganishda Oybekning “Abdulla Qodiriyning ijodiy yo‘li” risolasi muhim bosqich hisoblanadi. Risola 1936-yilda, siyosiy bosim kuchayib borayotgan bir sharoitda yozilgan. Shu sababli unda adib ijodiga berilgan yuksak estetik baholar bilan davr talabidan kelib chiqqan mafkuraviy mulohazalar yonma-yon uchraydi. Oybek Qodiriy nasrining hayotiyligini, xalq tilini chuqur bilishini, xarakter yaratish va tasvirlash mahoratini yuqori baholaydi. Ayni paytda ayrim qahramonlar talqinida “sinfiylik” talabidan kelib chiqadigan e’tirozlar ham bildiradi. Matyoqub Qo‘shjonov bu ikki tomonlama holatni sharhlar ekan, Oybek adibning san’atkorlik fazilatlarini chuqur ko‘rganini, biroq munaqqid sifatida davr ruhiga mos mafkuraviy “kamchiliklar”ni ham izlashga majbur bo‘lganini yozadi [5. 16]. Shunday ekan, Oybekning Qodiriy haqidagi qarashlarini davr siyosiy muhitidan ajratib baholash to‘liq tasavvur bermaydi.

Qodiriy oqlanganidan keyin, ayniqsa 1950-yillarning ikkinchi yarmi va 1960-yillarda adib ijodini yangidan o‘rganish imkoniyati paydo bo‘ldi. Matyoqub Qo‘shjonovning “Abdulla Qodiriyning tasvirlash san’ati” tadqiqoti Qodiriy asarlaridagi obraz, xarakter va badiiy tasvir masalalarini maxsus o‘rganishga qaratildi. Biroq bu davrda ham adib ijodini mutlaqo erkin tahlil qilish oson bo‘lmagan. Bahodir Karim keltirgan ma’lumotga ko‘ra, Qo‘shjonovning mazkur kitobi 1958-yilda yozilgan bo‘lsa-da, sakkiz yil o‘tibgina nashr etilgan; olimning o‘zi buni Qodiriy ijodining ijtimoiy ma’nosi haqida erkin fikr yuritish imkoniyati cheklangani bilan izohlaydi [3. 126]. Bu fakt Qodiriyshunoslikda ilmiy fikrning rivoji ham uzoq vaqt siyosiy chegaralar ichida kechganini ko‘rsatadi.

Mustaqillik yillarida Qodiriy merosini baholashda asosiy mezon o‘zgardi: adib asarlarini siyosiy qolipga moslashtirishdan ko‘ra ularning estetik tabiati, milliy tafakkur, tarixiy xotira, ruhiyat va poetik qurilish bilan bog‘liq jihatlarini o‘rganishga keng yo‘l ochildi. Bahodir Karimning qodiriyshunoslik tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarida turli davrlardagi talqinlar bir-biri bilan qiyoslanib, ijoddagi va fikrdagi erksizlik qanday g‘ayriilmiy xulosalarga sabab bo‘lgani ko‘rsatiladi [3. 140–141]. Bunday yondashuvning muhim tomoni shundaki, avvalgi munaqqidlarning fikrlari shunchaki rad etilmaydi, balki ularning qaysi tarixiy va metodologik sharoitda yuzaga kelgani aniqlanadi. Natijada Qodiriy ijodiga munosabat tarixi adabiyot va mafkura, ijod erkinligi va tanqid mas’uliyati o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadigan muhim ilmiy maydonga aylanadi.

Umarali Normatovning Qodiriy haqidagi tadqiqotlarida esa adib romanlarining badiiy-estetik qiymati, ayniqsa realizm masalasi markaziy o‘rin tutadi. Olim “O‘tkan kunlar”da o‘zbek xalqi hayoti ilk bor to‘laqonli realistik ifodasini topganini ta’kidlaydi [4. 195–196]. Bu baho Qodiriyning tarixiy voqealarni shunchaki qayta hikoya qilmaganini, balki davr ruhini insonlar taqdiri, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy ziddiyatlar va milliy xarakter orqali jonlantirganini anglatadi. Qodiriyning badiiy olami

aynan shu ko‘p qatlamliligi bilan tanqidchini ham, oddiy kitobxonni ham qayta-qayta mushohada qilishga undaydi. Otabek, Kumush, Yusufbek hoji, Anvar va Ra’no singari obrazlarning bir yoqlama “ijobiy” yoki “salbiy” qoliplarga sig‘masligi ham adib realizmining kuchini ko‘rsatadi.

Bugungi filologik ta’lim nuqtayi nazaridan Qodiriy ijodiga adabiy tanqidchilik munosabatini o‘rganishning yana bir muhim jihati bor. Talaba bir asar haqidagi turli davr tanqidlarini qiyoslaganda badiiy matnning o‘zi o‘zgarmasa-da, uni talqin qilish mezonlari o‘zgarishini ko‘radi. 1920–30-yillarda romanlardan sinfiylik izlangan bo‘lsa, keyingi davrda yozuvchining tasvir mahorati, mustaqillik yillarida esa milliy o‘zlik, tarixiy xotira, estetik ideal va germenevtik talqin masalalari oldinga chiqdi. Bu jarayon adabiy tanqid tayyor hukm chiqarish emas, balki asar, davr va kitobxon o‘rtasidagi murakkab muloqot ekanini ko‘rsatadi. O‘zbek tilini o‘qitish yo‘nalishi talabalari uchun bunday materiallar matn tahlili, dalillash, qiyosiy fikrlash va ilmiy baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishda ayniqsa foydalidir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy ijodiga adabiy tanqidchilik munosabati bir tekis rivojlangan jarayon emas. Unda yuksak estetik e’tirof ham, mafkuraviy biryoqlamalik ham, siyosiy cheklovlar ham, keyinchalik yuzaga kelgan xolis ilmiy talqinlar ham mavjud. Sotti Husayn va 1920–30-yillar tanqididagi sinfiy yondashuvlar Qodiriy merosini tor doirada baholashga uringan bo‘lsa, Oybek uning san’atkorlik kuchini anglashga intildi; Qo‘shjonov, Normatov va keyingi qodiriyshunoslar esa yozuvchi badiiy olamining yangi qirralarini ochdilar. Mustaqillik davri tadqiqotlari Qodiriy ijodini milliy va umuminsoniy estetik mezonlar asosida o‘rganish imkonini kengaytirdi. Shu bois Qodiriy haqidagi tanqid tarixini o‘rganish bugun ham dolzarb: u bizga buyuk asarning haqiqiy qiymati vaqtinchalik mafkuraviy hukmlardan balandroq turishini va adabiy tanqidning asosiy vazifasi san’atni siyosiy qolipga solish emas, uning badiiy haqiqatini anglash ekanini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Millatparvar avlod kamol topadi // Yoshlik. – Toshkent, 2020. – № 1 (344). – B. 4–5.
2. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi: darslik. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 432 b.
3. Karim B. Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur: ilmiy monografiya. – Toshkent: Akademnashr, 2014. – 256 b.
4. Normatov U. Qodiriy mo‘jizasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010. – 272 b.
5. Qo‘shjonov M. Qodiriy – erksizlik qurboni. – Toshkent: Fan, 1992. – 96 b.
6. Oybek. Abdulla Qodiriyning ijodiy yo‘li. – Toshkent: O‘zSSR Fanlar komiteti nashriyoti, 1936.
7. Qodiriy A. O‘tkan kunlar: roman. – Toshkent: Sharq, 2019. – 464 b.